

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**BİZİM DİYARDAN UZAK BİR DİYARA: YER, ZAMAN VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA
KIRSAL MİMARLIK
FROM OUR LAND TO A DISTANT LAND: RURAL ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF LOCATION,
TIME AND SOCIAL TRANSFORMATION**

Kamuran SAMİ*

*"Su gibi ol/Pınar suyu bulut suyu/Renk renk olabilirsin ya da
renksiz/Durdurmasın ama seni hiçbir şey/Zaman bile"...*

Öz

Türkiye ve dünyanın farklı bölgelerinde, yerel halkın yaşamını idame etmek amacıyla kendilerine özgü mekânsal alan oluşturma süreçleri; tarihin meşakkatli yolculuğunda "çevre-mekân-insan" ekseninde etrafında oluşmuşlardır. Kırsal yerleşimlerde toplumsal dokuyu sarmalayan geleneksel yaşam biçimi, mekânların kurgusal düzeni ve kültürel ilişki ağları; ortak yaşamın biçim aldığı uzlaşının kodları etrafında vücut bulmuştur. Bu bağlamda kökleri insanlık tarihiyle örtüşen barınma ve/ya bir yere yerleşme arzusunun vücut bulduğu yerlerden biri olan "kırsal yerleşmeler", geleceğe yol gösterici olma özelliğini kesintisiz olarak sürdürebilmektedir. Sosyo-tarihsel koşulların çoğulculuğundan hareketle, her kültürün kendine özgü değerler kapsamında yarattığı "yerleşme alanları" ve "yapı üretim süreçleri"; zamanın uzamında farklı desenler boyutunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, bizim diyar (Suruç-Urfa) ve uzak bir diyarın (İrlanda) coğrafyası üzerinden yaratılan kırsal mimarlık ile tarihin temayülünde paylaşılan ortak değerler; değişime, dönüşüme ve yıkıma maruz kalmalarına rağmen günümüze kadar gelebilmiştir. Farklı iki kültürün coğrafyası üzerinden ele alınan bu araştırma, kırsal mimariye atfedilen değer(ler)in serencamında; yer, zaman ve toplumsal dönüşümlerde ortaya çıkan sonuç(lar)ın hikâyesi olacaktır

Anahtar Kelimeler: Kırsal Mimarlık; Toplumsal ve Kültürel Dönüşümler; Suruç (Urfa), K. İrlanda ve İrlanda.

Abstract

The processes of formation by local people of spatial areas specific to themselves with a view to continuing their lives in Turkey and in various parts of the world have taken place around the axis of "environment-location-human" in the grueling journey of the history. The traditional way of life, constructive order of locations and cultural relationship networks enveloping the social fabric in rural settlements came into existence around the codes of the consensus in which common life was shaped. Within this context, "rural settlements", corresponding to history of humanity in terms of their roots and being one of the locations in which sheltering and/or the desire to settle in a place came into existence, may continue their characteristic of being the lodestar to the future on an uninterrupted basis. With reference to the pluralism of socio-historical conditions, "settlement areas" and "building production processes" created within the scope of the specific values of every culture have come into existence in the dimension of different patterns in the extent of the time. Within this context, the common values shared in the tendency of rural architecture created over the geography of our land (Suruç-Urfa) and the geography of a distant land (Ireland) and history have been able to reach our day despite the fact that they were exposed to change, transformation and destruction. Dealt with over the geographies of two different cultures, this study will be the story of the conclusion(s) coming into existence in location, time and social transformations as a consequence of the value(s) attributed to rural architecture.

Keywords: Rural Architecture; Social and Cultural Transformations; Suruç (Urfa), N. Ireland and Ireland.

1. GİRİŞ

Sosyo-tarihsel koşulların bağlamında kırsal yerleşimlerin kültürel tözünü belirleyen düşünce, inanç ve paylaşılan ortak akıl gibi değerler, geçmişten geleceğe uzanan meşakkatli bir yol üzerinde yazılı olmayan kuralların deneyimlerinden tevatür olan bir sürece tekabül etmektedir. Kırsal yaşamın kendine özgü insani tekâmül süreçleri, toplumsal mecrası içinde yarattığı değerlerle birlikte kültürel aidiyetini temsil eden yapıları çevre örüntülerinin naif bir suretini dışa vurmaktadır. Toplumun her katmanı, kendi kültürel yaşam ayırıtında; doğal ve yapıları çevre düzlemi üzerinden örülen ve paylaşılan değerlere sembolik anlamlar yükleyebilmektedir.

İnsanın yaratılışıyla birlikte ortaya çıkan ve ona bir değer atfedilen "barınak-konut ve/ya ev", ait olduğu toplumsal yapının karakteristiklerini, yaşam biçimini, davranış kurallarını, çevresel tercihlerini ve imgelerini "yer-zaman-mekân" boyutunda örgenleşmesini temsil eder (Gür, 2005: 165). Bu atfedilen değerler üzerinde her toplum, kültürel ve uhrevi dünyası içinde doğa ile yapıları çevreyi anlama ve ona nasıl müdahale edebileceğinin dizgesini oluşturmak ister. Toplumsal katmanların kendilerine özgü bir yaşam düzlemi

* Doç. Dr.; Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Mail: samikamuran@gmail.com

¹Philippe Soupault (1897-1990), Ozana Öğütler adlı şiirinden, Çev: Tahsin Saraç.

üzerinde yarattığı dil, folklor ve yöresel mimari gibi aidiyetler; kültürel sınırların yıkılmasına kadar kırsal bölgeler üzerinde temsiliyet sağlayan yerel değerleri, paylaşılan mutlulukları ve yaşamsal bir farklılığı ortaya koymaktadır. Rudofsky (1965), "Architecture Without Architects" adlı kitabının önsözünde mimarlık tarihi içinde anıtsal, dinsel ve gücün kudretini temsil eden yapılar dışında geleneksel halk mimarisi hakkında çok fazla söz edilmediğini belirtir. O yıllarda hakkında çok az şey bilinen yerel mimariyi dünyanın güncesine getirme arzusunu mimarlık camiasıyla paylaşırken, bu mimarinin vernaküler, anonim, spontane, yöreye özgü veya kırsal mimarlık olarak ifade edildiğini dile getirir.

Dünyanın birçok yerinde, geleneksel ve kırsal yerleşimler büyük bir yıkımı yaşarken; aynı yüzün diğer tarafında (Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika vb.) ise kentsel olmayan bölgelerde yerel yerleşimlerin temsiliyetini sağlayan örüntüler, kültürel anlamda da olsa var olma mücadelesine devam etmektedir. Toprak, taş, ahşap, bambu, hurma ağacı ve doğal olarak temin edilen otların yapı inşasında dikkate değer bir çeşitlilik içinde kullanılması; bunları üreten kültürün sosyal-çevresel ve yaşam biçimleriyle vücut bulan bir kültürün sürdürülebilir çabasını dışa vurmaktadır (Oliver, 2002: 34). Geleneksel bir yaşamın örgüsünde beliren ritüeller, toplumsal katmanların mekâna anlam katan dizgesini oluştururken; mimarlar 20. yüzyılda tasarladıkları binaların suretlerinde yankı bulan şekilci estetik kaygıları ön planda tutarak, amaç ve itibarlarını ortaya koyan sonuçlar elde ettiklerine inanma çabaları içinde olmuşlardır. Toplumsal ve kültürel değişimlerin sarmalında biçim alan bu yaklaşımlara karşın, yüzyıllara yayılan zaman düzleminde bir temsiliyet sağlayan vernaküler yapılar; insanların ortak bir akıl etrafında belirledikleri temel ihtiyaçları ile kültürel uzlaşılarını bir pota içinde eriterek, mekânsal örüntülerin çerçevesini oluşturmayı tercih etmişlerdir. Yüzyıllara yayılan tarihsel bir yolculukta biçimlenen geleneksel doku örgüsü; yerel ritüeller, toplumsal yargılar ve dinsel temayüller bileşkesinde kendi yapı düzenlerini oluşturabilmişler. E. Estyn Evans'ın, "bugünü izah etmede geçmişe olan ihtiyaç hiçbir şeyden daha az değildir" (Yoder, 2004: 99) ifadesi; kırsal yaşamın yarattığı mimarinin odağında bizzat insanın tasavvurunda kimlik bulan değerler yer almıştır. Kırsal yerleşim dokularının mekânsal düzlem üzerinde şekillendirdiği yapılar, naif değerlerin olgunlaştırdığı ve insan zekâsının yaratıcılıkla birleşerek gelecek nesiller için bir belge niteliği taşımaktadır.

Yerel mimarlık geniş bir yelpazede araştırmalara kaynaklık teşkil ettiği kadar toplumsal bekada ve kültürel bağların gelişmesinde eğitici bir rol üstlenmektedir. Geleneksel yerleşimler üzerinde yaşamlarını idame eden insanların tarihsel süreçlerle birlikte yaşadıkları sözlü tarih ve yaşanmışlıklar, bizlere bir akıl dizgesinin serüvenini anlatabilmektedirler (Chappell, 2007: 6). Çoğunlukla kırsal alanlar üzerinde vücut bulan halk mimari kültürü; gelenekten referans alan ve temelde de kırsal yaşamın toplumsallığını dışa vuran ve sanayileşme öncesi kültürlerin yansıması olan ortak bir aklın iradesini ortaya koymaktadır (Yoder, 2004: 98). Dünyada ve özellikle ülkemizde son 50-60 yıl içerisinde modernleşmenin ortaya çıkardığı keskin uygulamalar; insani yaşamı farklı bir zaman, mekân ve varoluş biçimine sokarak kendi erkini topluma benimsetmiştir. Halk mimarisini günümüz değerlendirme süreçlerinde, geçmişin değerlerini yâd eden bir tevâtür ya da görsel müzeli bir parça olarak görmek, birçok tarihsel yanlıyı beraberinde getirmektedir. Bugünün toplumsal tahayyülünde yeni bir geleneksel/vernaküler yerleşmeler dizgesini yaratmak, yiten bir dile hayat vermek kadar meşakkatli bir süreci içermektedir. Yüzyıllara dayanan geleneksel süreçler, yaşayan bir tekâmülle birlikte nesilden nesile evrilen değerlere yeni anlamlar katarak ortaya çıkabilen çelişkileri bir dengede tutabilmeyi sağlayabilmiştir.

Geleneksel veya bir yöreye özgü mimaride biçimlenen değerler, dönemsel moda eğilimlere heba edilmeyecek kadar önemlidir. Yüzyılların döngüsünü geride bırakarak hayat bulan kırsal mekân örüntülerinin toplumsal katmanlar ayrıtında tekâmül eden değerleri; değişime veya düzeltilmeye gereksinim duymayacak olgunluğa eriştiği bir noktadadır (Rudofsky, 1965: 1). Kırsal yöreler üzerinde uzun bir zaman dilimi içerisinde özgünlüğünü koruyabilmiş olan köy yerleşmeleri, bugün zamanın değişen toplumsal koşulları altında sürdürülebilirliğini devam ettiremez bir hale getirilmiştir. Kırsal bölgelerden kentsel alanlara yönelen göç, tarımsal üretimde tekniklerin değişmesi ile bazı yapıların insan azlığından kullanılamaz bir hale gelmesi, bu yaşam alanlarının örselenmesini kaçınılmaz kılmıştır (Fejer, 1988: 44). Bu gerçeklerin kaçınılmazlığına karşın, Batılı birçok ülke; kırsal bölgelerin yerleşim alanlarıyla birlikte korunmasına yönelik geliştirilen politikalar bağlamında, bu tür yerlerde yaşamlarını idame eden insanların sosyo-kültürel yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak, tarımsal faaliyetlerine destek vermek ve de kamusal değer taşıyan yapıların işlevlerini devamı yönünde öngörüler ortaya koymuşlardır.

Kırsal yerleşimler üzerinde kimlik kazanan evler, yapıldıkları dönemler itibarıyla bölgelerine özgü bir aidiyet ve toplumsal faydada bir hâkimiyetin örüntüsü olarak gelişmesini sürdürebilmektedir (Res.1-2). İnsani bir yaşamda kültürel bir aidiyetin temsiliyetini sağlayan konut/ev; toplumsal katmanların kendi yaşamlarına paralel olarak biçimlendirdikleri barınma kültürü ile gerçeklik düzleminde tanımlanan ve içinde yaşamın idame edildiği konut ile tahayyülde kurgulanan konutla birlikte oluşturulmaktadır (Tanyeli, 1999: 196). Halkın sahip olduğu kültür kendi bağlamında, normları, değerleri, tutumları ve sembolik düzeyde de temsiliyeti sağlayan ilişkileri mekânsal boyuta taşır (Pellow, 2003: 160). Yerel mimarinin sahip

olduğu mütevazı yaşamın dışı vurduğu değerler üzerinde kullanıcıları tanımlamada yol gösterici olmasıyla birlikte bölgesel düzeyde yarattığı paylaşımcı gurur, mekânsal örüntülerinle sirayet edencazibesinin günümüze kadar getirebilmiştir (Chappell, 2007: 3). Tarih, zamanın döngüsü içinde uygarlıkların dizgesini oluştururken mimarlık bunu yer boyutunda gerçekleştirmiştir. Boş alanlara nüfus ederek onları farklı düzlemlere dönüştüren mimarlık, böylece mekânsal yer boyutuna fiziki boyutta yeni anlamlar katmıştır.

Resim 1-2. El sanatları köyü olarak isimlendirilen Derry Suriçi (walled city) kent merkezinde kırsala ait evlerin görünüşü ve Yatırtepe Köyü'nde ise yeni ile eskinin güncel zıtlığı (Derry-Kuzey İrlanda/Suruç-Yatırtepe Köyü; 2013).

Ülkemizde toplumsal belleğe dayatılan küreselleşme ve mekânsal dokuların yeknesaklığına karşın kültürel mirası koruma adına güzel şeylerin yapıldığı da bilinen bir gerçektir. Başarılı örnekler arasında Safranbolu, Beyazır, Şirince, Cumalıkızık ve Birgi gibi yerler az sayıda olmakla birlikte, kırsal yörelere yönelik bütüncül bir politika veya strateji geliştirme fikriyatı henüz önemli bir aşamaya gelememiştir (Şenol; Akan, 2011: 144). Dünyanın birçok farklı ülkesinde kırsal mimariyi koruma adına birbirinden bağımsız uygulamaların ortaya çıktığı bilinmektedir. Merkezi ve yerel güçleri elinde tutan kurumlar, kimi uygulamalarında yerinden bir koruma politikasını benimserken bazı durumlarda ise “açık hava müzesi” fikrini işlevlendiren uygulamalarıyla ortaya çıkmaktadır. Halk mimarilerini koruma adına “yerinden müdahale” uygulamalarını devreye sokan bazı ülkelerin aksine, birçok ülke yerinden müdahaleyi temel olarak bu tür yerleşimlerin açık hava müzesi olarak işlev görmelerini ulusal bir politika gereği olarak benimsemişlerdir (Pavlovic; Zivanovic; Gataric; Dragice, 2012: 86).

Kırsal mirası koruma politikaları üreten ve yasal erki elinde tutan karar vericiler, büyük bir toplumsal sorumluluğa sahip olduklarının farkında olmaları önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Bu karar vericiler, kamusal fikirlerle politikalar oluşturmak, yeni toplumsal dönüşümler bağlamında ise kültürel mirasın korunması fikriyatını kentli ve kırsal sakinlere anlatmak; sosyal, kültürel ve sürdürülebilir seçeneklerinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkaracaktır (Kayser, 1988: 5). Kırsal İnsanları, yerleşimlerin spontane bütünselliği içinde bir arada olmalarını sağlayan sosyal ilişki ağları ve de ortak paylaşımlar üzerinden biçim alan ihtiyaçları ne kadar elzemse; doğanın onlara sunduğu mekânsal düzlem üzerinde hemhal olmak; arzularının nirengi noktasını oluşturmaktadır. Süregelen çalışma ve araştırmaların büyük bir çoğunluğunda geleneksel/kırsal mimariyi temsil eden yapı örüntülerinin fiziki olarak görünen yönleri incelemelere dâhil edilirken; çevre-mekân-insan ilişki süreçlerini etkileyen etmenler ise arka plana düşmek zorunda kalmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Kırsal mimarlık, günümüz dünyasında her ülkenin sosyo-tarihsel, kültürel ve kolektif kabulleri etrafında gelişen temayüller ile toplumsal katmanların dışavurumunda yaratılan değerler üzerinden değişik düzeylerde tartışılmaktadır. Tartışılabilen bu olgular ayrıtında, yerel halk katmanlarının dizgesini oluşturan kültür, yaşam biçimi, ortak hafızada mirasa atfedilen değerler ve doğanın insana sunduğu olanaklar dâhilinde; kırsal mimarlık güncel yerleşimler bağlamında farkındalığını ortaya koyabilmektedir. Tarihsel düzlemde, toplumsal bir hayatın öznesi olan insanın sosyalleşmesiyle birlikte ortaya çıkan örtünme, barınma ve bir yere sahip olma arzusu hep olagelmıştır. Doğayı dışlamadan biçim alan kırsal mekân örüntülerine atfedilen değerlerlevücut bulan yerleşimler, dur durak bilmeyen zamanın meşakkatli yolculuğunda örülerek gelen tınılarla birlikte yüzyılların süzgecinde damıtılıp ortaya çıkan kırsal yerleşimlerin mütevazılığı; her

ülkede etkisi farklı olantoplumsal ve kültüreldeğişimlerin sarmalında örselenerek, bugünlere kadar gelebilmiştir.

Bu tezahürlerin bağlamında makalenin çatkısınıoluşturanUrfa'nın Suruç ilçe merkez köyleri (Yatırtepe, Karaköy ve Saygın) ile DoaghFamine köyü (Inishoven-CountyDonegal, İrlanda) ve Cultra açık hava müzesi köyü (Ulster Folk Museum, Kuzey İrlanda); araştırma alanı olarak seçilmiştir. Farklı iki kültürün doğasında hayat bulan kırsal mimari örüntülerini, tüm yönleriyle kıyaslamının ötesinde, bu kültürel mirasa değişimler bağlamında hangi anlamların atfedildiği, nasıl korunduğu ve gelecek için hangi öngörülerin benimsendiğinin hikâyesi dile getirilmektedir.

Yazının konusu olan yerleşim yerleri gezilerek; örnekler fotoğraflanmış, insanlarla konuşulmuş, ve literatürtaramasında ise ortaya çıkan veriler değerlendirmeye alınmıştır. İfade edilen değerlendirmelerden hareketle ortaya çıkan bu çalışma, eleştirel bir niteliğe sahip olup ve güncel olarak var olanların serencamını bir mütevazılık içinde ifade etmeyi öngörmektedir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. SURUÇ: KIRSAL YERLEŞİM(LER)İN DEĞİŞEN SURETİ VE/YAGELENEKSEL MİRASIN NÖBETLEŞE YOK OLUŞU

Geleneksel konut çevreleri ait oldukları dönemin yaşam biçimini fiziksel mekânların oluşum süreçlerine yansıtarak, doğaçlama bir anlayış örgüsünde oluşan ve kabullere sirayet eden değerlerinyüzyıllarca yaşatıldığı alanlar olarak görülmektedir. Zamanın düzleminde vücut bulan bu çevrelerde toplumsalyaşam ediminin belirlediği, sosyal, kültürel, ekonomik, teknolojik, estetik ve öteki mekânsal olmayan örüntülerin başarılı bir biçimde doku boyutundaçevreye yansıtıldığı kabul edilmektedir (Başakman, 1993: 59).Bu bağlamda kırsal hayatın döngüsü, yaşam şekli, yoksulluğu ve yaşamını idame ettiği barınağı (evi),meşakkatli bir zaman yolculuğunun görsel tasviri olarak ifadesini bulmaktadır(Res.3-4).

Bu makalenin bir bölümünü oluşturan Suruç Ovası kırsal yerleşmelerinde yaşayan nüfusun toplumsal yapısı, kültürel dışavurumları ve dinsel anlayışları,ovada mistik bir doku sergileyenevlerin morfolojisi üzerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir (Şahinalp, 2010: 890).Kültürel mirastemsiliyetini sağlayan örüntüler içinde yer alan kırsal mimarlık; iklimi, bölgeyi, yükseltiyi, rüzgârı, yağışı, çevreyi, ev sahibinin yaptığı işi, kültürü, uhrevi dünyayı,mutluluklarive refah düzeyini yanlış bir anlamaya mahal bırakmayacak şekilde öngörmektedir (Raverdy, 2003: 11-12).Halk geleneği kendi değerler bütününde tanımladığıritüeller, alışkanlıklar, insan ilişkileri, dinsel eğilimler ve ortak paydada sağladıkları uzlaşa birlikteliği,kırsal yaşamdan dışa vuran kültürel mirasın oluşum süreçlerini ortaya koyar (Rapoport, 1969: 1-2).

Suruç'unova kesiminin kırsal yerleşimleri; bölge genelinde sıra dışı bir karaktere sahip kerpiç kubbeli evleriyle mimaride farklı bir dokuyu ortaya koymaktadır. Tarihsel zamanla güçlü bağlar kurabilmiş bu sıra dışı yapı (Res. 5-6) geleneği bugünün toplumsal döngüsü içerisinde sahipleri tarafından terk edilmekte ya da yok olmalarına göz yumulmaktadır (Akın; Akın; Eres; İvedi, 2003: 13-14). Suruç'a özgü kırsal yaşamı ortak hafızada sembolize eden bu evler tüm özellikleriyle birlikte tevatür olmanın ötesinde bir yok oluşu yaşamaktadır (Şahinalp, 2012: 886). Bu gerçeğin somutluğuna karşın toplumsal hafızada bir temsiliyet sembolü olan ev/konut, ailenin bekası için uzun bir dönemi kapsayan ve onu biçimlendiren bir ruhu taşımaktadır (Cimsit, 2001: 25). Dünyanın birçok bölgesinde geçmişin ortak hafızasından süzülerek gelen kırsal mimarlık dili, tahayyül etmeye vakit bulamadığımız şeyleri bizlere hatırlatırken (Raverdy, 2003: 11) ait olduğu özgünlüğü yaratmada ve kültürel yaşamda ise ortak bir akıl etrafında oluşturdukları dizgellerle varlık nedenlerini ortaya koyarlar.

Resim 3-4. Suruç ova kırsal yerleşimlerinde mistik örüntülerin meydana getirdiği yapı dizisi ile hayatın ironik bir yanını tasvir eden bir görüntü (Suruç-Karaköy/İrlanda-DoaghFamine Köyü; 2013).

Bölge halkı tarafından GAP'a atfedilen büyük umutların örselenmesiyle birlikte tarihsel geçmişi uzun yıllara yayılan ve mimarinin otantik temsiliyetini sağlayan Suruç kırsal yerleşimleri; bölgede yaşanan zoraki iç göç, toplumsal dönüşüm, güvenlik sorunları ve yeniye duyulan özlem nedeniyle bu yerleşimler gündün güne yok olmayla yüz yüze kalmışlardır. Kültürel bir mirasın aidiyetine sahip olan bu mimarlık örüntüleri, son 20-30 yıl içerisinde büyük bir hızla yok olurken sayıları oldukça fazla olan bu kubbeli evler, büyük bir çoğunluğu harap olmuş; ayakta kalanlarsa depo, ahır ve samanlık olarak kullanılmaktadır (Res. 7-8).

Bölgede yapılan arkeolojik kazılar, konik çatı örtüsünün iklimden kaynaklı olarak meskene bir konfor sağladığı ve evin içine giren ışık miktarını çoğalttığı ortaya çıkarmıştır. Gün içinde güneş ışınlarının geliş açısının değişkenlik göstermesine rağmen, güneş ışınları kubbe duvarlarından yansıyarak içerinin aydınlatılmasını uzun bir zamana yayabilmektedir (Şahinalp, 2012: 893-894), (Res. 9-10). 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede yapılan yüzey araştırmaları; Suruç Ovası'nda yoğun olarak kubbeli ev mimarisinin var olduğunu göstermektedir. 1950'lerde Fırat Nehri üzerinde Birecik Köprüsü'nün yapılmasıyla birlikte ortaya çıkan ulaşım kolaylığı ve farklı türler içeren yapı malzemelerinin temini, eski evlerin yıkımını hızlandırmıştır (Akın; Akın; Eres; İvedî, 2003: 24). Son 30-40 yıl aralığında ovadaki kırsal yerleşimlerin hâkim mesken tipini oluşturan bu evler; meydana gelen toplumsal değişim, kentlere yönelen göç, artan yoksulluk ve hidrografik değişiklikler nedeniyle karakteristik özelliklerini yitirmek zorunda bırakılmışlardır. 1980'lere kadar canlı kırsal bir hayatın sürdürüldüğü Suruç Ovası yerleşimlerinde; zoraki göç, yoksulluk ve tarımsal alanların gitgide verimsizleşmesi nedeniyle köylerin birçoğu boşalarak kendi kaderine terk edilmiştir.

İnsan-kültür-doğa üçlüsünün dışavurumunda şekillenen yerel mimari dokular, ritüeller, gündelik yaşam ilişkileri, diller vb. somut/somut olmayan miras değerleri, içinde yaşadığımız zamanın acımasız toplumsal dönüşümlerine heba edilmektedir (Kayın, 2012: 46-47). Tarım ve hayvancılığa bağlı kırsal yaşamda teknolojik gelişmeler yavaş yavaş ve bazen de durağan bir süreci izleyebilmektedir. Bu inşa süreçlerine katılan beden gücü ve yüzyılları bulan geleneksel tecrübe, kırsal dokuların var olma serüvenini ortaya koymaktadır (Koyunlu, 1976: 219). Yapılı çevrede kültürel yaşamın dizgesini belirleyen "gelenek" toplumsal yaşamı şekillendiren katmanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan kıyaslarla varlığını sürdürebilmektedir. Egemen olan kabullerin aksine, "gelenek" kavramının yarattığı ortak payda ve toplumsal bekaya sirayet eden mistik uzlaşmayı eski bir moda olarak görmek, bizi yeni yanlışlara sürükleyecek ve yüzyılların tarihsel süzgecinden geçen birikimleri yok saymamız anlamını çıkaracaktır (Fathy, 1976: 24).

Resim 5-6. Suruç merkeze bağlı köylerde mîkânsal biçimlenişleri birbirinden farklı iki evin görünüşü (Suruç-Yatırtepe Köyü/Saygın Köyü; 2013).

Resim 7-8. Bir zamanlar kırsal yaşamın mekânsal doku boyutunda fiziki temsiliyetini sağlayan evlerin bugünkü yıkık ve/ya terk edilmiş haldeki durumları (Suruç-Karaköy; 2013).

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal katmanların kültürel ve iktisadi yapılarını sarmalayan ortak kabuller zamanla dönüşürken, bu dönüşümler çoğunlukla makul bir düzeyde seyretmektedir. Ancak doğu bölgelerinde dönüşümler iradi olmayan göç, şiddet ve toplumsal ayrışmalar nedeniyle kırsal ve kentsel yerleşimler üzerinde yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Ancak tüm bu süreçlere inat bir şekilde kırsal yerleşim bölgelerinde yaşamlarını idame eden yaşlı insanlar, yaşadıkları yerleri terk etmeyişi ve geleneksel varoluşta mekâna atfettikleri kutsiyet üzerinde ölümle yaşamın birlikteliğini dışa vururlar. Karşıtların birleştiği ve ayrıştığı mekânsal zaman diliminde, her şeyi kapsayan evin mutlak uhrevi aidiyeti hep var olmaya devam etmiştir. Bu bağlamda geleneksel bir düşünce vurgusunda toplumsal bir aidiyeti kazanan evler; sözlü tarihin anlatıldığı, nesiller boyu duraksatılmadan paylaşıldığı ve mekânla birlikte yaşatılarak günümüze kadar geldiği yerler olarak bilinmektedir.

Resim 9-10. Tek bir mekânı üstten sarmalayan kubbe örtüsünün içten görüntüsü ve aynı köyden bir evin yerleşik konumu (Suruç-Yatırtepe Köyü; 2013).

3.2. KIRLAR ÜLKESİNDE (İRLANDA) TOPLUMSAL TAHAYYÜLÜN DİRİLİŞİ:KÜLTÜREL ÇOKSESLİLİK VEYÂD EDİLEN KIRSAL MİMARLIK

Avrupa ülkeleri,yapılı çevre politikaları bağlamında kırsal yerleşimlerin otantik değerlerini temsil eden kültürel miras korumayı öncelikleri arasında görmektedir. Sürdürülebilir kırsal mirasın toplumsal tahayyülde vücut bulan ilk örnekler arasında İsveç'te Artur Hazelius'un kurduğu "Skansen" kırsal açık hava müzesidir. Son yıllarda bu uygulamaya öykünen benzer girişimler, Amerika ve Kanada'nın farklı eyaletlerinde yoğun bir ilgi görmektedir (Yoder, 2004: 99).

Bugün açık hava müzeleri olarak tanımlanan ve/ya özgün işlevleriyle yüzyıllar öncesinde sahip oldukları mekân ve kültürel kimliklerini canlı tutabilen kırsal yerleşimler, halk mimarisinin düne ait hayatın günümüz dünyasında bir yerinin olabileceğini göstermektedir. Kırsal ve doğal miras örüntülerinin toplumsal bellekte bir yer edinmesini sağlamak ve de geleneksel yaşam yaratıcılığını kadim kılmak, "insan-kültür-doğa" ilişkisinin olduğu ülkelerde belirleyici bir politika olarak öne çıkmaktadır (Pavlovic; Zivanovic; Gataric; Dragice, 2012: 90). Dünyanın yaşanmışlıklarını temsil eden kırsal müzeler, aynı zamanda halkın tarihsel süreç içinde devam eden izlerini günümüze taşıyan bir ruhu canlı tutabildiği gibi, atalarının yaşadığı dönemlerin canlı bir suretini görebilmektedir (Res. 11-12).

Avrupa'da çoğu ülkenin aksine, İrlanda'da toplumsal ve kültürel yapının şekillenilmesinde tarımsal işletmelere dayalı ailelerin varlığı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kırsal yerleşimlerde sosyal, kültürel ve temel ihtiyaçları karşılayabilecek mekânların varlığı da her zaman olmuştur (Res. 13-14). Ada İrlanda'sında geleneksel kırsal yerleşimlerin tarihi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Günümüze az sayıda ulaşabilen bu evlerin yapımında taş, ahşap ve kamış yoğun olarak kullanılmıştır. Ancak 1840'larda vuku bulan büyük açlık felaketi, kırsal yerleşimlerin yok olmasını hızlandırmıştır (Shaffrey, 1985: 54).

İrlanda'nın kırsal/yarı kırsal bölgelerinde yapılan yüzey araştırma ve kazılarda ortaya çıkan konut tipleri çeşitli varyasyonları içermekle birlikte çoğunlukla dikdörtgen ve dairesel formlu olduğu belirlenmiştir. İrlanda'nın asıl kırsal mimarisindeki evin tipolojik izlerini belirleyen 10. ve 11. yüzyılda inşa edilen evler üzerine yapılan arkeolojik kazılarda önemli bulgular ortaya çıkmıştır. Günümüze kadar ulaşabilen evlerin plan tipolojilerini tanımlayan dikdörtgen formlu evler genellikle 4-5 m genişliğinde ve 6-10 m uzunluğundadır (Res. 15-16). Günümüze kadar gelebilen ve daha sonları da tekrarı yapılan evler, kentsel yerleşimlerde inşa edilenlerden hep farklı olmuştur (Lynn, 1994: 85). Kırsal İrlanda evi, mekân ve sosyal gereksinimlerden kaynaklı olarak biraz kasvetlidir. Evin en önemli mekânsal birimleri arasında

mutfağın ayrı bir önemi vardır. Öteki birimler bazen karanlığın hâkimiyetine heba edilirken sosyal ilişkilerin en yoğun yaşandığı mutfak her zaman bol ışık alan bir yerdir (Glassie, 1990: 16).

Resim 11-12. Açık hava müze olarak işlevini sürdüren köydekifaklı iki evin mutfağında, eski yaşamın günümüzde özgün etnografik yapısıyla yaşatılan kırsal köy hayatından bir kesit (Kuzey İrlanda-Cultra Açık hava müze köyü; 2013).

Resim 13-14. Belfast'ın kuzeyinde modern dokulu bir köyün yerleşim düzeni ile yakın doğal çevresi ve eski zamanların günümüzde yaşatılan köyden güncel bir yaşam görüntüsü (Belfast/ Cultra açık hava müze köyü; 2013).

İrlanda'da kırsal yerleşimlerin düzenini belirleyen toplumsal eğilimler, yaşam şekilleri ve yüzyıllara dayalı ritüeller, "insan-doğa" ilişkisinde yarattığı güzelliği dün olduğu gibi bugünde aynı etkiyi yaratabilmektedir. Günümüzde tarımsal işletmeler, yerel güçler ve çiftçiler; ortaya çıkan yeni dönüşümler bağlamında yaratılan kolaylıkların ötesinde, ekoloji ve kırsal bölgelerin niteliklerini yitirmeden sürdürülebilirliğini hayati bir önemde görmektedirler (Shaffrey, 1985: 17-18). İrlanda'nın kırsal yörelerinde kültürel miras olarak toplumsal bellekte yer edinen bu yerleşimler, fiziksel konumlarının ötesinde toplumsal kaynaşmayı sağlayan yönleriyle referans almaktadır (Glassie, 1990: 17-19).

Resim 15-16. Cultra açık hava müze köyünde kırsal yaşama ait iki ev örneği (Belfast-Cultra; 2013).

Resim 17. Belfast-Cultra açık hava müze köyünün (UlsterFolk Museum) grafiksel olarak ifade edilişi (Not: Mevcut bir haritadan hareketle 22.06.2013 tarihinde yerinde yapılan tespitlerle aslına sadık kalınarak, yazar tarafından yeniden çizilmiştir).

UlsterFolk Museum (Res. 17) Kuzey İrlanda'nın Belfast kentinin 11 km doğusunda Cultra kasabasının çeperinde yer almaktadır. Bu halk müzesi Kuzey İrlanda'nın kırsal yaşamını, geleneklerini ve o döneme ait toplumsal, kültürel ve iktisadi yapının bir resmini göstermektedir. 1958'de parlamentoda çıkarılan bir yasayla kurulan ve ülke tarihinde de önemli bir yere sahip kırsal yaşamı var eden tüm değerleri bir araya toplayarak dünün ve bugünün izlerini toplumsal hafızada canlı tutmayı hedeflemiştir. Bu müzede kırsalın mekânsal dokusunu oluşturan evler, binalar ve diğer yapılar, Kuzey İrlanda'nın farklı bölgelerinden derlenerek sökülün malzemelerle birebir olacak şekilde yeniden inşa edilmiştir. Müze alanının örüntüleri kapsamında çiftlik ve kır evleri, ekilen ve biçilen ürün ambarları, dükkânlar, kiliseler, bitişik ev dizileri ve çay evleri yer almaktadır. Bu mekânlarda kültürel içerikli birçok sosyal etkinlik ve müzik festivalleri, yılın her döneminde aralıksız olarak düzenlenmektedir. Bu halk müzesi, İrlanda'nın önemli sinema filmleri, televizyon ve ses arşivleri, BBC'nin radyo ve televizyon programları, İrlanda dilini kapsayan yayınlar ve 15000 kitaplık gibi bir kütüphaneye sahiptir.

Kuzey İrlanda topraklarının dışında kalan adanın uç noktasında yer alan DoaghFamineVillage (Inishowen-CountyDonegal), tarihsel ve toplumsal bir hafızayı yaşatmak adına açık hava müzesi olarak varlığını sürdürmektedir (Res.18-19; 20-21). İrlanda'nın toplumsal hafızasında yer edinen bu köy, 1840'larda yaşanan açlık felaketinin en önemli simgelerindendir. Tarihte yaşanmış olan toplumsal bir felakete tanıklık eden bu köy, insanlık tarihinin yaşamış olduğu dramlardan biri olan açlığın en büyüğünü görmüştür. Tarihsel bir felaketin yaşanmış tablosu gibi duran bu sevimli köyde tüm evler özgün dokusuyla birlikte korunarak, müze köy olarak işlevlendirilmiştir. Tarihsel bir hafızanın izdüşümleri üzerinden gelecek kırsal mimariyi yaratan "toplumsal tahayyül", kültür-insan-yaşam ilişkiler manzumesini bugünlere kadar getirebilmiştir. Bu mirası tanımlayan ve çevresel boyutta ortak uygulamalarla paylaşılan değerler üzerinden bir meşruiyet duygusunu ortak bir akıl dizgesi içinde bölüşülen fikriyatı bize hatırlatmaktadır.

Bugünün utangaç politikaları bağlamında yerel mirasın korunması, şimdiye kadar birçok şeyi kaybetmiş olmamızdan ötürü daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Dünyanın birçok yerinde kentsel gelişmeler için büyük paralar harcanırken geleneksel dokulu çevrelerin korunması ne yazık ki ikinci plana itilmiş veya gözden kaçırılmıştır (Oliver, 2002: 33-34). Bu nedenle yerleşimler örgüsü düzleminde insanın barınma ve aidiyet temsiliyetini sağlayan örüntülerin tekil anlamda toplumsal katmanlar ayrıtında önemli bir değer taşımaktadır. Tarihsel sürecin kültürel izleri üzerinden biçimlenen evlerin geometrik düzenleri, anonimleşen tasarım kurguları, yapım teknikleri; kültürel hayatı, dönemi ve bölgeyi anlamlandırmada önemli değerlendirmeler içermektedir (Lynn, 1994: 82).

Resim 18-19. İrlanda'da 1840'larda bir milyondan fazla insanın açlıkta öldüğü felaketin en acı hatıralarının yaşandığı ve bugün ise açık hava müzesi olan DoaghFamine Köyü (İrlanda-Inishowen-CountyDonegal; 2013).

İnsani bir yaşamın sürdürülebilir kılındığı kırsal çevreye atfedilen aidiyet, içsel çağrışımlar kaynağı şeklinde gelişir ve zamanın uzamında da estetik bir düzene kavuşur. Ortaya çıkan kimi kabuller insanın hoşuna gider, kimileride gitmez ve dar alanda sıkışıp kalır (Glassie, 2003: 73-74). Bu bağlamda estetik ve psikolojik boyutlar içerisinde toplumsal yaşamdan soyutlanmış bir düzlemde çevreyi ve eski kırsal dokuyu korumak bir anlam ifade etmeyebilir. Önemli olan bu düşünce bağlamında kırsal halkın ekonomik ve pratik yaşamlarında ortaya çıkan engelleri yok edip onları daha anlamlı hale getirecektir (Ruda, 1998: 97). İnsan fitratının mistik dünyasını sarmalayan doğasında bir şeyi üretmede veya ona şekil vermede hep estetik bir kaygı var olagelmıştır. İnsan yaratımının şekillenerek vücut bulduğu geleneksel yapılarda estetik düşüncesinin dışavurumunda abartılı bir süsleme dışlanarak, onun yerine sadelik ve naiflik ön plana çıkarılarak ortak kabullerin hâkimiyeti önde olmuştur (Glassie, 1990: 15).

Resim 20-21. Dublin Liman sahilinde, 1840'larda açlıktan ölenlerin anısına yapılan heykeller ve DoaghFamine köyünde açlık döneminde insanların yemek için okyanus kenarında topladıkları bitkiler ve açlıktan ağlayan çocukların kemirerek, susmaları için kullanılan deri kayışlar (Dublin Limanı/DoaghFamine Köyü; 2013).

SONUÇ

Avrupa'daki (İrlanda vb.) öngörülerin aksine, ülkemizde (az sayıdaki güzel örneği saymazsak) kırsal mimariyi tanımlayan kültürel miras; toplumsal dönüşümler odağında merkezi ve yerel yönetimlerin ilgisini çekmenin çok uzağındadır. Suruç'un kültürel miras bağlamında temsilietini sağlayan mistik görünümlü kırsal yerleşimler; bölgenin toplumsal dokusuna egemen olan yoksulluk, terör, güvenlik, insan hakları, arazi bölüşümü ve zoraki iç göç nedeniyle metrukleşerek, yaşanamaz bir hale gelmiştir.

Kırsal mimarlık düşüncesinin bekasında filizlenen her kültürel örüntü; toplumsal yaşamın taşınmaz malı olarak yaşatıldığı “yere” ait olmakla aidiyet kazanmıştır. İçinde yaşadığımız dünya farklı kültürler, iklimlere, yeryüzü biçimlerine, malzemelere, çoğul inançlara ve farklı mimari yapılara ev sahipliği yaptığını bilmekteyiz. Bu bağlamda kırsal mimarideki dokusal dizgenin yarattığı kurgu ve doğal olarak ortaya çıkan paylaşımcı alanlar; özelden genele sosyalleşmeyi sağlayan, toplumsal birlikteliğin kültürel değerlerini bölüştüren ve yabancılaşmayı önleyen bir değerler manzumesidir.

Kapitalist sistem örgüsü içinde gelişen küreselleşme; kentleşme süreçlerini yeni bir kurguyla şekillendirirken, halk mimarisiyle birlikte geleneksel yaşamlara ket vurarak, kırsal yerleşimlerin topyekûn çözümlüşünü meşru bir hale getirmiştir. Bu bağlamda kırsal yerleşim alanlarının sahip olduğu kültürel mirası korumak, yaşatmak ve geleceğe aktarabilmek adına; erki eline alabilen kuruluşları tahsis ederek, geleneksel mimari dokuyu oluşturan yapıların yok olmasının önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Günkut; AKIN, Nur; ERES, Zeynep; İVEDİ, Burçe(2003). “Birecik-Suruç (Şanlıurfa) Kırsal Mimarlık Envanteri Çalışması, 2002 Yılı Raporu”, *Birecik-Suruç: Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları*, Yayına Hazırlayan: Nezh Başgelen, İstanbul: TÜBA-TÜKSEK Yayınları 21/1, s. 15-35.
- BAŞAKMAN, Mutlu(1993). “Bir Araştırma Projesi: Geleneksel-Bölgesel Mimarinin Yorumlanması”, *Yapı Dergisi*, No 135, s. 59-70.
- CHAPPELL, Edward A(2007). “Wiewpoint: Vernacular Architecture andPublicHistory”, *Building&Landscape: Journal of theVernacular Architecture Forum*, vol. 14, p. 1-12.
- CİMSİT, Fitnat(2001). *Yöresel Mimaride Ekolojik ve Kültürel Uyum: Rize-Fırtına Vadisi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- FATHY, Hassan(1976).*Architecture forthePoor*, TheUniversity of Chicago andLondon: Chicago Press.
- FEJER, J. B(1988). “ProtectingtheArchitecturalHeritage in RuralAreas”, *ArchitecturalHeritageandRural Development, Council of Europe, ArchitecturalHeritageReportsandStudies*, No. 11, Strasbourg, p. 44-46.
- GLASSİE, Henry(1990). “Architects, VernacularTraditions, andSociety”, *TraditionalDwellingsandSettlementsReview (TDSR)*, Vol. 1, p. 9-21.
- GLASSİE, Henry(2003). “Halk Mimarisi Hakkında Düşünmek”, Çev. Abbas Karakaya, *Milli Folklor*, Yıl 15, Sayı 59, s. 73-75.
- GÜR, Şengül Öymen(2005). “Doğu Karadeniz Konutu/TheEastern Black SeaTraditional House”, *Doğu Karadeniz’de Kırsal Mimari/Rural Architecture InTheEastern Black SeaRegion*, İstanbul: Milli Reasürans, s. 162-211.
- KAYIN, Emel(2012). “Bir “Kültürel Manzara-Kültürel Peyzaj Ögesi Olarak Kırsal Yerleşimlerin Korunmasına Yönelik Kavramsal ve Yasal İrdemeler”, *Mimarlık*, Yıl: 49, Sayı: 367, s. 46-49.
- KAYSER, Bernard(1988). “ArchitecturalHeritageandLocal Development in A ChangingRural World”, *ArchitecturalHeritageandRural Development, Council of Europe, ArchitecturalHeritageReportsandStudies*, No. 11, Strasbourg, p. 5-8
- KOYUNLU, Alpaslan(1976). “An ExperimentalEthnohistoricalStudy of A House in theVillage of Munzuroğlu-Elazığ”, Ankara: Keban Project 1972 Activities, Middle East Technical University Keban Project Publications, Series, 1, No. 5, p. 219-223.
- LYNN, C. J(1994). “Houses in RuralIreland, A. D. 500-1000”, *UlsterJournal of Archaeology*, Vol. 57, p. 81-94.
- OLİVER, Paul(2002). “Gereksinim ve Süreklilik”, Çev. T. Selim Tağmat, *Mimarlık*, Yıl: 38 Sayı: 304, s. 33-34.
- PABLOVİC, Sanja; ZIVANOVİC, Zora; GATARİC, Dragice; STANİC, Sara(2012). “TheTraditional Architecture in theFunction of Planning and Development of RuralMountainAreas in Serbia As TouristDestinations”, *Journal of SettlementsandSpatial Planning*, Special Issue, Vol. 1, p. 85-95.
- PELLOW, Deborah(2003). “The Architecture of FemaleSeclusion in West Africa”, *TheAnthropology of Space andPlace*, (Ed.) Setha M. LowandDenise Lawrence-Zuniga, Oxford-UK: Blackwell Publishing Ltd.,p. 160-183.
- RAPOPORT, Amos(1969). *House Form andCulture*, Prentice-Hall, inc.,EnglewoodCliffs, N. J.
- RAVERDY, Sophie-XavierBohl(2003).*Evlere Mevsimler: Paris-Ankara Yürüyüşü Boyunca Gözlemlenen Yerel Mimarlıklar*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (YKY).
- RUDA, Gy(1998). “RuralBuildingand Environment”, *Landscapeand Urban Planning* 41, p. 93-97.
- RUDOFKY, Bernard(1965).*Architecture WithoutArchitects-A ShortIntroductiontoNon-Pedigreed Architecture*, TheMuseum of Modern Art,Garden City, New York: Distributed byDoubleday&Company, Inc.
- SHAFFREY, Patrick& MAURA(1985).*IrishCountrysideBuildings-Everyday Architecture in theRuralLandscape*, Dublin: TheO’BrienPress.
- ŞAHİNALP, Mehmet Sait(2012). “Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir Kırsal Mesken Tipi Veya Kültürel Miras: Suruç Kümbet Evleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11 (3), s. 881-916.
- ŞENOL, Pervin; AKAN, Aslı Er(2011). “Kırsal Yaşam/Kırsal Konut: Bir Yaşam Biçimi Olarak Geleneksel Kırsal Konut Üretiminde Kızılık Köyü Örneği”, *SDÜ Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, s. 143-160.
- TANYELİ, Uğur(1999). “TheOttomanPeriodFromtheBeginningtothe Age of Modernization”, *HousingandSettlement in Anatolia A HistoricalPerspective*, Ed. Yıldız Sey, İstanbul: TEPE ArchitecturalCulture Center, p. 135-245.
- TAYLOR, Charles(2006). *Modern Toplumsal Tahayyüller*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Metis Yayınları.
- YODER, Don., 2004, “Halk Yaşamı”, Çev. Ayça Yavuz, *Milli Folklor*, Yıl 16, Sayı 63, s. 98-231.